

ПРИНЦИП ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ЗАСАДА У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Вашак О.О.

м. Полтава

Резюме. У статті розкрито значення принципу природовідповідності у народному дитинознавстві української етнопедагогіки. Проаналізовано погляди видатних науковців минулого та сучасності на значення народної педагогіки та принципу природовідповідності у вихованні та розвитку особистості. Визначено провідну роль принципу природовідповідності для сучасної системи освіти.

Ключові слова: принцип природовідповідності, українська народна етнопедагогіка, народне дитинознавство, національна освіта, національна система виховання.

Резюме. В статье раскрыто значение принципа природосоответствия в народном ребенкознании украинской этнопедагогике. Проанализированы взгляды известных научных деятелей разных времен на значение народной педагогики и принципа природосоответствия в воспитании и развитии личности. Определено значение принципа природосоответствия для современной системы образования.

Ключевые слова: принцип природосоответствия, украинская народная этнопедагогика, народное ребенкознание, национальное образование, национальная система воспитания.

Resume. The article observes the meaning of the nature accordance principle in the folk child-knowledge of Ukrainian ethno pedagogic. The thoughts of outstanding scientists of the present and the past about the role of folk pedagogic and nature-accordance principle while personality's education and evaluation were

analyzed. The leading role of the folk up-bringing principle in the modern system of education was stated.

Key words: nature accordance principle, Ukrainian folk pedagogic, folk child-knowledge, national education, national system of education.

Постановка проблеми. Концепція національного дошкільного виховання в Україні ґрунтується на засадах, визначених суверенним правом кожного народу дбати про своє майбутнє. Цим документом передбачено диференціацію навчально-виховного процесу відповідно до індивідуальних здібностей, інтересів і потреб кожного вихованця, а також ознайомлення з історією рідного народу як джерелом духовності й мудрості. Адже історичний розвиток українського народу – наслідок взаємодії численних поколінь. Трансляція у поколіннях соціокультурного досвіду та знань створює своєрідне підґрунтя історичної пам'яті, наповнюючи цінним змістом взаємозв'язок між минулим, сучасністю і майбутнім. За переконанням сучасних вчених Л. Артемової, А. Богуш, В. Кузя, Ю. Руденко, М. Стельмаховича та ін., поза національною культурою українського народу, його історичним минулим неможливе успішне розв'язання проблеми формування особистості дитини. Важливу роль у цьому аспекті відіграє українська народна етнопедагогіка, яка завжди розвивалася на засадах гуманізму, природовідповідності, зв'язку виховання з життям народу, єдності вимог і поваги до особистості дитини, віри в її сили та можливості.

Ідеї єдності людини і природи, народності та природовідповідності у свій час були предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних філософів: М. Драгоманова, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, Й. Гете, І. Канта, Л. Фейєрбаха та ін.; зарубіжних педагогів-класиків: Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребеля, С. Френе, Р. Штейнера та ін. Серед українських педагогів-класиків великого значення принципу єдності людини і природи та національно спрямованого навчання й виховання особистості надавали

М. Костомаров, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, Є. Сявавко, К. Ушинський.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі розвитку і формуванню цілісної особистості на принципах природовідповідності, єдності теорії і практики, взаємозв'язку національного і загальнолюдського присвячено дослідження науковців О. Воропая, О. Любара, В. Мосіяшенко, О. Савченко, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, Д. Федоренко та ін. На сучасному етапі розбудови нашої держави актуалізація національної освіти, її органічне поєднання з історією і народними традиціями обґрунтовується Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ ст.), «Національною доктриною розвитку освіти України в ХХІ столітті», законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» та іншими державними документами. Основою сучасного функціонування безперервної системи освіти є дотримання принципів народності, культуровідповідності, етнізації та природовідповідності.

Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень у цьому напрямі та вагомий внесок згаданих вище авторів, проблема використання національних здобутків та народних принципів у вихованні дошкільників залишається недостатньо вивченою. **Мета статті** полягає у визначенні виховного потенціалу принципу природовідповідності, який лежить в основі народного дитинознавства. Відповідно до мети нами визначені **завдання**: схарактеризувати основний потенціал принципу природовідповідності у народній етнопедагогіці; розкрити особливості реалізації принципу природовідповідності у сучасній системі виховання.

Виклад основного матеріалу. В українській етнопедагогіці чітко простежувалися головні принципи, або засадничі ідеї виховання: природовідповідність, народність виховання, його трудовий характер, зв'язок виховання з життям, єдність виховного й освітнього елементів у єдиному педагогічному процесі, культуровідповідність.

Природовідповідність, як основний принцип народної педагогіки і як вияв української ментальності сформувався упродовж віків, як результат тісного співжиття нашого народу з навколишнім світом природи і уважного спостереження за ним. Тому принцип природовідповідності, у першу чергу, спрямований на пізнання багатогранної природи особистості, особливостей анатомо-фізіологічного розвитку людини з урахуванням її віку і статі. Цей принцип обстоювали відомі педагоги Я. Коменський, Жан.-Жак. Руссо, К. Ушинський, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський та ін.

Уперше ввів принцип природовідповідності видатний педагог Я. Коменський і зробив його наріжним каменем своєї педагогічної системи. Однак, Я. Коменський виділив і підкреслив зовнішні ознаки природовідповідності, відповідності природі у формі природонаслідування, тобто наслідування зовнішнім природним формам. Ідея природовідповідності у Я. Коменського – це методологічний принцип, за яким виховання повинно здійснюватися за закономірностями, що об'єктивно існують у природі, частинкою якої є людина. Прагнення «йти за природою» зробило переворот у педагогічних уявленнях сучасників [3].

Я. Коменський вважав, що людина як частина природи підкоряється її головним та загальним законам, які діють як у світі тварин та рослин, так і у відношенні до людини. Педагог намагався встановити закономірності виховання шляхом аналогії з основними законами природи. Свої ідеї щодо навчання і виховання черпав з власних життєвих спостережень за суспільством та з педагогічного досвіду.

Ж.-Ж.Руссо, ідеалізуючи дитячу природу, радив уже з дворічного віку ізолювати дитину від міського середовища, де, на його думку, панує моральна розбещеність, щоб у такий спосіб, у гармонії з природою готувати дитину до майбутнього життя. Ж.-Ж. Руссо писав: «Природа хоче, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося порушити цей порядок, то виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватися: у нас вийдуть юні лікарі і старі діти». Педагог

відкидав релігію, але при цьому говорив про те, що є абстрактна вища сила, яка є творцем всього живого. Ж.-Ж.Руссо відстоював ідею природного розвитку дитини, на лоні природі без впливу суспільства. Для цього людині потрібні умови, які мають бути доскональними. В умовах природовідповідності виховання педагог розглядав сутність людської особистості [7].

На відміну від своїх попередників, Г. Сковорода висував ідею «спорідненого», тобто природовідповідного виховання. Г. Сковорода говорив, що «природа є першопричиною всього і саморушною пружиною, а тому й виховання має бути «сродним», «природовідповідним». Природні задатки у людей неоднакові. Але кожна людина, на його думку, має можливість, спираючись на них, розгорнути успішну діяльність у тій чи іншій галузі. Мислитель вдається саме до такого образу. Природа, писав він, подібна до багатого фонтана, що наповнює різні посудини до повної місткості. За Г.Сковородою, головним для педагога є пізнання і вдосконалення природних здібностей кожної людини. Оскільки доля суспільства залежить від вдалого вибору кожним його членом спорідненої діяльності відповідно до природних здібностей та покликання, то, готуючи дітей до тієї чи іншої діяльності, насамперед доцільно враховувати їхні нахили та уподобання [11].

Ідеал людяності — мета всього його життя, а також і мета виховання. Г. Сковорода вважав, що у вихованні треба зважати не на соціальне становище дітей, а на їхню природу, нахили, інтереси, обдаровання. Будучи прихильником принципу народності у вихованні, він обстоював думку, що воно має відповідати інтересам народу, жититися з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу, висміював дворянсько-аристократичне виховання, плазування перед усім іноземним. Проблеми виховання особистості розкриваються вченим у його праці «Благородний Єродій, вірші «Убогий жайворонок», збірці «Сад божественних пісень», байках та численних листах. Заслугою філософа є передусім обґрунтування ним принципів гуманізму, народності та природовідповідності у вихованні [12].

Істотний крок у розумінні принципу природовідповідності у вихованні особистості зробив Й. Песталоцці, акцентуючи увагу на внутрішній природі людини, розуміючи природовідповідність як відповідність природі дитини. Методологічним положенням у поглядах Й. Песталоцці виступає його твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи (за його термінологією сили серця, розуму і руки) мають властивість до саморозвитку, до діяльності. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку. Тому основним у вихованні Й. Песталоцці називає принцип природовідповідності. Властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей треба розвивати, вправляючи їх у тій послідовності, яка відповідає природному порядку та законам розвитку дитини, тобто починати з найпростішого і поступово підніматися до дедалі складнішого. Метою виховання повинен бути різнобічний і гармонійний розвиток усіх природних сил та здібностей дитини. Запропонований Й. Песталоцці підхід до виховання і навчання дітей має індивідуалізуючий характер. Він вимагає від педагога вивчення і врахування на практиці індивідуальності дитини, надання їй не тільки елементарних відомостей, але й пробудження та скріплення її духовних сил, морального і суспільного шляхетства [4]

К. Ушинський у своїй ґрунтовній праці «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» неодноразово вказував на необхідність повсякчас зважати на анатомо-фізіологічні і психічні особливості розвитку дітей, зокрема на становлення їхньої нервової системи. Педагог аргументував це аналізом типових психічних явищ: «Скільки дітей, які в дитинстві вважалися маленькими геніями і справді подавали блискучі надії, стають потім людьми ні до чого не здібними! Це явище так часто повторюється, що, безумовно, відоме читачеві, але небагато хто вдумувався в його причини. А причина саме та, що нервовий організм таких дітей справді дуже складний, багатий і чутливий і міг би бути джерелом прекрасної людської діяльності, якби був підкорений ясній свідомості й волі людини. Але в тому-то й лихо,

що він сам своїм багатством подавив волю суб'єкта і зробив його іграшкою своїх примхливих, випадкових проявів, а необережний вихователь замість того, щоб підтримувати людину в боротьбі з її нервовим організмом, ще більше роздратовував цей організм» [9]. Ці важливі слова, які були написані багато років тому не втратили своєї актуальності і в наш час.

Ідеї української національної школи послідовно пропагував сучасний науковець М. Стельмахович. Автор постійно нагадував про традиції народної педагогіки, вчив поважати й використовувати віковічну мудрість рідного народу. На думку вченого, радянський період призвів до забуття українських педагогічних ідеалів, яких так потребувало підростаюче покоління. «Вихід один – запевняв автор – негайно відродити національну школу в Україні». Саме національна школа підпорядковується природі української дитини, враховуючи всі її потреби та інтереси. Дещо пізніше виходять друком його книги: «Народне дитинознавство» (1991 р.) та «Українське родинознавство» (1994 р.). Народне дитинознавство, зазначав М. Стельмахович, зосереджує в собі усталені погляди народу на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили їх успішного розвитку, тобто все те що, властиве педології. «Воно представляє собою глибокі знання внутрішнього світу дітей: цілі, дії, мотиви діяльності, інтереси, зміст та особливості їх духовних та практичних потреб. Характерною якістю є те, що знання про дітей висвітлюються оригінально, з великою любов'ю та емоціями, чітко та вірно, нерідко в художній формі, з піднесеною романтичною фантазією та багатою символікою» [2].

Відомий сучасний науковець-дидакт О. Савченко наголошує на підпорядкованості організації навчання природному розвитку дитини, особливо її сензитивним аспектам. Науковець стверджує, що принцип природовідповідності організації навчання передбачає підпорядкування дизайну, режиму, змісту, методів навчання і виховання природі дитини і водночас – своєчасну орієнтацію педагогів на сензитивність (підвищену сприйнятливність) дітей певного віку до конкретних видів діяльності та впливів. Застосування цього принципу пов'язане зі створенням у навчально-

виховному закладі відповідного етносередовища з широким використанням фольклору, народних звичаїв, традицій, тісною співпрацею з сім'єю для збагачення дітей знаннями і позитивними емоціями про свій родовід, націю, з вихованням інтересу до рідного краю, поваги до старших поколінь [8].

На думку іншого сучасного науковця М. Фіцули, застосовуючи принцип природовідповідності у навчанні, слід дотримуватися принципу послідовності, поступовості й систематичності. Окрім того, зазначається, що у такому взаємозв'язку велику роль відіграють міжпредметні зв'язки [10].

Проблему народної педагогіки досліджував у своїх наукових працях М. Пашко. Автор дав визначення поняттю українського дитинознавства, яке дає чітко зрозуміти роль принципу природовідповідності у вихованні та розвитку особистості. На його думку - це система психолого-педагогічних знань про дітей, нагромаджена народом упродовж віків у процесі навчально-виховної практики батьків. М. Пашко наголошує, що виховання дитини має починатися з перших днів її життя. Дитину треба не лише годувати й одягати, але й постійно розмовляти з нею – саме так засвоюється рідна мова з уст матері, дбати про її емоційний комфорт – дитина не повинна почувати себе зневаженою або покинутою.

Підтвердження цієї думки знаходимо у визначенні Т. Поніманської, яка розглядає дитинознавство як ставлення народу до дітей, виховні чинники формування особистості у дошкільному віці. Народне дитинознавство розкриває передусім вікові та психологічні особливості дітей, специфіку їх мислення, своєрідність світосприймання, емоційного життя тощо. Зміст і цілеспрямованість народного дитинознавства переконують нас у тому, що в центрі етнопедгогіки – є Дитина у всій своїй розмаїтості і складності мотивів діяльності, інтересів, прагнень, почуттів [7].

Багатоаспектними є сучасні наукові дослідження з народної педагогіки та етнопедогогіки В. Мосіяшенко. Автор зазначає, що народ завжди прихильно ставився до дитини і мав глибокі знання внутрішньої природи дитини. Український народ мав виняткове вміння здійснювати підхід до

дитини на основі врахування вікових особливостей, статі, індивідуальних рис характеру. Проте, народне дитинознавство не релікт і не якийсь екзотичний музейний експонат для замилювання, а могутній виховний засіб, який треба активно і постійно використовувати, бо в ньому сфокусований згусток колективного розуму народу, наполягає науковець. В. Мосіяшенко зауважує, що у процесі багатовікової практики, контактів з дитиною і спостережень за нею українці нагромадили величезну кількість цінних знань про дітей і прикро, що науковці звернули на них увагу порівняно недавно. Відтак, з точки зору педагогічної науки, можна сказати, що народне дитинознавство – це сума психолого-педагогічних знань про дітей, набутих у процесі навчально-виховної практики народу [5].

Як бачимо, видатні філософи, етнографи, психологи і педагоги світу здавна визнавали, що виховання має яскраво виражений національний характер. Система виховання ґрунтується на ідеях національного світогляду, філософії та ідеології. Національна система виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що увібрали в себе надбання національної виховної мудрості, досягнення світової культури. Національне виховання ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як природовідповідність, народність, етнізація виховання, зв'язок виховання з життям та ін. Народна виховна мудрість із самого народження плекала в кожній дитині відчуття гармонії природи і людини [6].

Коли вживають вислів «природа явища», то мають на увазі не зовнішню природу, тобто не все те, що нас оточує, а власне внутрішню природу. Явище виникає за певних умов, діє певний механізм його перебігу, функціонують певні зв'язки в його структурі, особливо причинно-наслідкові, явище перебігає за певним законом. Тому, коли стверджують, що деякі дії природовідповідні цьому явищу, то розуміють, що ці дії перебувають у гармонії з усіма чинниками, які зумовлюють дане явище, сприяють йому.

Народна мудрість виховання виходить з того, що дитина є частиною живої природи. Генотип дитини, який є часткою генофонду нації, адаптований до природи, яка споконвіку характерна для етнічної території українців. Українська національна психологія, характер, світогляд історично виникли в умовах природи, яка обумовлювала специфічні ознаки нашої нації. Беручи до уваги щойно наведені природні фактори, можна стверджувати, що українська національна система виховання в своїй основі є природовідповідною [6]. Тому в основі української етнопедагогіки, до складу якої входить народне дитинознавство, лежить принцип природовідповідності, який диктує цілий ряд інших принципів, що його супроводжують: гуманності у вихованні; послідовності і наступності; емоційності світосприймання і світобачення; активності особи у виховному процесі. Засобами впровадження цих принципів у життя є поезія плекання та інші жанри усної народної творчості. [1].

Народна педагогіка створила певні засоби для виховання дошкільників, що відповідають особливостям їхнього розвитку: колискові пісні, завдяки яким дитина вперше долучається до рідної мови; пестушки, якими супроводжують перші її рухи; потішки - елементарні словесно-рухові ігри з пальчиками, ручками, ніжками: «ладки», «сорока», «тосі-тосі»; забавлянки - маленькі віршики, пісеньки, казочки у віршах, сюжет яких передає цікавий епізод, важливий у виховному значенні: «Ой, гоп, чук, чук», «Скажу вам байку». Предмети і явища, що оточують дитину, є засобами народної дидактики і характеризуються влучною, яскравою мовою, зрозумілою та цікавою для неї.

Зростаючи, дитина залучається до народних ігор, традиційних привітань та інших етичних норм. Вона ознайомлюється із загадками, прислів'ями і приказками, казками. У цей час її починають залучати до посильних форм спільної з дорослими праці. У дітей формують уявлення про рід і родовід з метою усвідомленого ставлення їх до власного життя, життя своїх рідних і пращурів. Завдяки цьому дошкільники поступово придуть до таких

загальнолюдських цінностей, як культ матері й життя, повага до старших, до рідного дому, Батьківщини, турбота про найменших, людська гідність і честь.

Таким чином, природовідповідність полягає у сприйнятті людини — об'єкту і суб'єкту виховання — як частини живої природи і згідно з цим принципом слід зважати на вік вихованця, його індивідуальні особливості; гармонізувати стосунки людини з природою. Остання вимога реалізувалась у народній системі виховання чітко й послідовно, цьому була підпорядкована календарна обрядовість.

Як бачимо, українське дитинознавство поглиблює знання про природовідповідні форми і методи виховання дітей дошкільного віку. Роль природовідповідності, як виховного процесу та роль природи в народній педагогіці, величезні. Адже перенесення спостережених законів і взаємозалежностей у природі на людину та її буття базувалось на активній співпраці з природою, глибокому проникненні в її сутність. Довершена система виховання дитини, входження її в життя і працю, стосунки з навколишнім світом, запрограмовані цією системою, здійснювали постійний вплив на педагогічну науку за весь час її існування в Україні. Використання цих безцінних здобутків народної педагогіки є назрілою проблемою сьогодення. Виходячи з вимог принципу природовідповідності, не можна дітей передчасно позбавляти дитинства. Мова йде не лише про надмірне навантаження і передчасне руйнування нервової системи дітей, але й про фізичний стан. Як наслідок, нехтування вимогами принципу природовідповідності в системі виховання спричиняє негативні наслідки.

Принцип природовідповідності, який вимагає будувати процес виховання на основі врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини, є домінантою народної педагогіки. Отже, визначальним принципом сучасної системи освіти має бути принцип природовідповідності навчання і виховання, який притаманний природі самої дитини [12].

Література

1. Видолюб Н. О. Педагогіка та екологія. Природовідповідність у народній педагогіці та екологія як наука, як проблема і як предмет викладання в сучасній школі / Н. О. Видолюб // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 8. – С. 40
2. Вовкобой І. М. Реалізація ідей М. Г. Стельмаховича про родинне виховання у сучасній педагогіці : автореф. на здобуття наукового ступення кандидата пед. наук/ І.М. Вовкобой. – Ялта, 2010. – 20с.С. 13
3. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Коменский Я. А. – М. : Госпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1955. – 665 с.
4. Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / [сост. В.М. Кларин., А.Н. Джуринский]. – М.: Педагогика, 1998. – 416 с.
5. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: навч. посіб. для студентів вузів / Мосіяшенко В. А. – Суми: Університетська книга, 2005. – 175 с.
6. Основи національного виховання. Концептуальні положення // За заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О Сергійчук. Умань, 1993., С. 10-74
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Поніманська Т. І. – К.: Академвидав, 2004. – С. 13, с.86
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с. с. 94
9. Ушинський К. Д. Рідне слово: вибрані педагогічні твори в 2-х т./ Ушинський К. Д. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 64, 121–133
10. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М.Фіцула. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2001. – 528 с. С.106
11. <http://ua.textreferat.com/referat-12722-3.html>
12. <http://www.info-library.com.ua/books-text-4280.html>

